

Kolozsvári Grandpierre Emil pályakezdő évei

Szellemi szabadságharca: az írói alkatát, pályáját meghatározó élmények

A magyar realista próza jellegzetesen egyéni arculatú képviselőjének — a pályáját a *Nyugat* harmadik nemzedékével együtt kezdő Kolozsvári Grandpierre Emilnek — életművét rendkívüli mértékben befolyásolta az a szellemi örökség, amelyet a felszabadulás előtti úgynevezett középosztályból, a családjából hozott magával. Az ember számára nagyon sok gyötrelmet, akadályt jelentő szellemi hagyaték volt ez, de az író t éppen ez a tényező tette alkalmassá arra, hogy a két világháború közötti magyar középosztály — elsősorban a mentalitásában számos dzsentroid vonást is őrző értelmiségi-középosztály — beteg valóságérzékének, hamis tudatvilágának egyik legárnyaltabb elemzőjévé váljon. Mert végül a magyar középosztály szellemi-érzelmi örökségét a saját öneszmélésének kritikai tárgyává tevő szigora — életműve egyik legjelentősebb alkotásában, az 1942-ben megjelent esszéregényben, a *Tegnapban* — is erre kényszerítette. Családi környezetében — elsősorban apja személyiségében — ismerte fel először a beteg valóságérzék szimptomáit, s így a középosztály gondolkodásmódját, magatartásformáit most már egy kíméletlen lélektani elemzésben vizsgálva, ezekben a jelenségekben a két világháború közötti Magyarország tudatvilágának tágabb érvényű körtüneteit fedezhette fel. Ezek az élmények és a belőlük levont következtetések nemcsak a *Tegnap* nagy szintéziséig határozták meg és alakították az író pályáját. Olyan kihívást jelentett ez számára, amelyre egész életművével válaszolt: prózájának racionalizmusával, intellektualizmusával, realista írói programjával. Ez a realizmus egy következetes magatartásforma nála: a gondolkodásban, az illúziók nélküli szemléletmódban, az értelmes cselekvés eszközeit is látó ember magatartása.

Kolozsvári Grandpierre Emil 1907. január 15-én született Kolozsváron. A Grandpierre-család eredetét tekintve francia származású: dédapja, Charles Grandpierre Svájcban települt át Erdélybe, ahol a francia és a német nyelv tanításából tartotta el magát és családját. Nagyapja, Grandpierre Károly emlékét a családi legenda történelmi patinája nemesítette meg: részt vett a negyvennyolcas magyar szabadságharcban, harcolt Garibaldi oldalán, raboskodott Kufsteinben. Érthető, hogy annál kevesebb kegyelettel adózik a családi krónika a „sarmőr” anyai nagyapának, aki az üzlete után a felesége utolsó filléréit is elkártyázta, s utána nejét egyszerűen a lányához és a vejéhez — az író szüleihez — telepítette. Érdekes figura még ebben a rendkívül népes családi galériában Grandpierre nagybátyja, Kőházy György, aki lelencyerekből lett szakmunkássá, majd az ecset- és kefégyártást Kolozsvárt közép-európai színvonalon felvirágoztató üzemtulajdonossá. „Regények szunnyadoztak családunk múltjában, izgalmakkal, tanulságokkal, óvásokkal bővelkedők, de mit ér a regény, amit nem mond el, nem ír meg senki?” — kérdezi a *Távolodások és visszatérések* című, az Új Írásban megjelent emlékezésében. Valóban, ez az izgalmas családörténelmi krónika egyáltalán nem befolyásolta a gyerek, a fiatalember és az író személyiségének kialakulását, irodalmi témaként is csak a hetvenes években megjelent műveibe épült be közvetlenül.

Annál sorsdöntőbb élmény volt egyénisége és egész írói pályája alakulása szempontjából a szűkebb családi környezet: a gyermek, a kamasz, majd a fiatalember már-már tragikusnak érzett, ambivalens kapcsolata a szülőkkel. Apja, Grandpierre Emil nagy tekintélyű jogász, bíró Kolozsváron, a Károlyi-kormány idején kinevezett főispán, a román csapatok erdélyi bevonulása után a kisebb-ségi magyar politika egyik vezéregyénisége. Jogászi pályáját csak a család Budapestre költözésekor, 1925-től folytatja újra. Apja hatalmas tudása, műveltsége,

erkölcsi tisztasága mögül azonban egy zárkózott, puritán, az érzelmeit elfojtó ember képe bontakozott ki az író tudatában és egy láthatatlan fal emelkedett kettőjük közé, amely nem omlott le soha. Sokszáz oldalt töltenek meg Grandpierre életművében az apja személyiségét kutató elemzések: a közvetlenül soha ki nem tárulkozó „titkot” apja végül is az 1938-ban bekövetkezett halálakor magával vitte a sírba. Grandpierre kezdetiben csak a gyermekkori „traumákat” érzékeli. Édesanyja meleg szeretetével szemben — amelyet azonban a gyermeki tudatban korlátozott az a tény, hogy a nálánál több évvel fiatalabb húgával és öccsével az anyjának természetszerűleg sokkal többet kellett foglalkoznia, — apját a protestáns puritanizmus természetellenes szemérmessége gátolta meg a fia iránti szeretet érezhető gesztusaiban, s alaptermészetét — a töprengő meditatálást, a hallgatást — a húszas évek elején az erdélyi politikai tevékenysége már csak mumifikálta. Később látja Grandpierre: apja nem a valóság talaján álló ember volt, nem az élet és a történelem realitásainak megfelelően cselekedett, megbénította a középosztály szemléletmódjának számos konvenciója, az életidegen paragrafusokban, normákban, „etikában” való gondolkodás, a tekintélytisztelést elve — mindaz, amit az író később a beteg magyar tudatvilág körtüneteként oly hosszan elemez. Jellemző adalék apja személyiségrajzához például az a tény, hogy fiatal korában kizárólag a zene és az orvostudomány érdekelte, de mivel bátyja kijelentette, hogy „nem eszik egy asztalnál olyan valakivel, aki napközben hullákban turkál”, hajlama ellenére jogász lett belőle. Ezt a csalódást nagyon mélyre temette magába, s mivel jogásként nagy tekintélyre tett szert, a kudarccélményt a „kötelességteljesítésből” fakadó öncsalás alibijével fedeltette. Az állandó, megszállott kötelességteljesítés közben viszont sosem maradhatott ereje ahhoz, hogy saját élete felett valódi, reális számvetést végezzen.

A gyermek Grandpierre még csak a szeretet, az igazi apa—fiú kapcsolat hiányát érzékeli fájdalmasan, de a gondolkodó fiatalember már kénytelen azt érezni, hogy apja — paradox módon éppen sokszor a passzivitásával, a „demoralizáló negativizmusával” — állandóan keresztezi az életútját. A „negativizmust” Grandpierre az értelmes döntést, cselekvést megbénító magatartásformaként értelmezi. Ez a lelki habitus elsősorban az élet realitásaival számotvető józan cselekvést akadályozza meg az illuzionizmusból következő tépelődéssel, meditálással, cselekvésképtelenséggel vagy öntesztő pótcselekvésekkel, minden olyan gondolat, tett állandó tagadásával, amely az axiómaként elfogadott társadalmi, középosztálybeli konvenciókkal ellenkezik. Apját — írja a számvetés jelentős regényében, a *Tegnapban* — „egy belső görcs béklyózta meg. Ezt a görcsöt, amelyet valószínűleg az enyémmel rokon élmények csavartak az idegeibe, tovább adta nekem”.

Ez ellen a „görcs” ellen Grandpierre gimnazista korában az érzelmi élete módszeres elpusztításával védekezik. Már a gyermekkora is jellemzi egy sajátos kétarcúság, amely — megváltozott jelleggel — a kamasz életvitelében is megmarad. A gyermekvilág Kolozsvárja egyszerre jelenti számára a mesei képzelet gazdag birodalmát és a kölyökcsínytevések, játékok leleményesen széles kalandterepét. Némileg a gyermeki érzékenység „sérüléseit” is rekompenzálva, terem magának egy „öntörvényű” fantáziavilágot, a „Damen” földalatti birodalmát, amelynek „szellemei” kizárólag az ő akaratának engedelmeskednek. De a magyar história patinás kolozsvári emlékhelyeit is a rendkívül élénk gyermeki képzelet színezi át. A Bethlen-bátyját például a „titok és borzalom lengte körül”, amikor a bátya „rémületes sülyesztőibe” indul a gyerekfalkával felfedező útra. Úgy érzi, hogy gyilkos kardok és karók várják odalenn őket a „mélyben”. A *fantáziavilág* azonban hamarosan összeomlik, megmarad a csupasz *valóság*, de ez a hatalmas vitalitású gyerek- és kamaszalkat számára a leleményekből kifogyhatatlan kalandsorozatot hosszú időre biztosítja. Érdemes megemlíteni, hogy a *gyermek* Grandpierre alkotásában jelen voltak azok a tényezők, amelyek elsősorban az álom- és látomásvilágban otthonos prózaírás felé indíthatták volna

el később a pályáját. Gondoljunk például arra, hogy a számos vonatkozásban hasonló erdélyi gyermekkori élmények lírikus-látomásos regényekbe és novellákba épültek Jékely Zoltán prózájában. De a vérbő realitás színtereire átkerült, s ott lelkesen és leleményesen időző Grandpierre gyermekalkata szinte már ekkor jelezte az egészen másféle írói szemléletmód, tájékozódás perspektíváját.

Két arca volt a kolozsvári gimnazistának is. A kamasz Grandpierre a város közismert tréfacsínálója és verekedője, a liceum lelkes atlétája, de a „rossz fiúk” társaságából egyre gyakrabban látogat át a gimnázium szellemi „elitjét” alkotó „irodalmi körbe”. Valójában egyikben sincs otthon: a korábbi kalandozások „bajtársaiban” hamar felfedezi a minden szellemi tevékenységtől irtózó restséget, a „jó fiúk” finomkodó, sznobkodó, életidegen manírjai pedig kifejezetten idegesítik. Ugyanilyen kettősség jellemzi a „szerelmi életét” is: az „égi és földi szerelem” dualizmusa később művészetének egyik fontos kritikai témájává válik. Ekkor már nagyon sokat olvas — szellemének fejlődéstörténetét majd *A könyvtár* című esszéregényében írja meg —, Balzac és Stendhal nyomán Rastignac-ként és Julien Sorel-ként indulna az élet (ekkori szentimentális verseiben a nagybetűs „Élet”) meghódítására. Arcubasev erotikája felkavarja — mint Ady után Baudelaire-é is —, de ebben az időben a „földi és égi szerelem” pólusai között ingadozva még szüzen lebeg. S e tényt nem tudja orvosolni a *Nemi szerelem metafizikájával* Schopenhauer sem, aki szerint „minden kielégített vágy újat szül”, „tehát a vágyak kielégülése ilyenformán nem éri meg a fáradságot, amibe kerül”, már csak azért sem, mert a kielégüléssel a szerelem megszűnik, „tárgyat” változtat. Rousseau-ba merülve várja a maga Warrensuját, — „aki anya és szerető egy személyben, egymaga elcsitítja kettős szomjúságomat”, írja a *Szabadságban* —, de keserűen konstatálja, hogy a kolozsvári asszonyok nem ismerik a „Rousseau-i játékszabályokat”. A Schopenhauer-i világgép pesszimizmusát inkább csak álarcként és alibiként viseli egy ideig: ő a világból kiábrándult, egyszerre tépett lelkű és cinikusan közömbös bús férfiú. Ezt a korai szerepjátást — „az élet hajótöröttjének” közhelyeket suttogó szerepét — parodizálja majd jelentős művekké a „csibrákyzmus” jelenségeit elemző regényeiben.

Grandpierre nagyon tudatosan kereste és hasznosította olvasmányait. A saját problémáit akarta megismerni és megoldani a könyvek segítségével, már akkor is azt az elvet követte, hogy az a gondolat az értékes, amelyik „iránytűként szolgál a cselekvéshez”. A testi szerelemmel kapcsolatos gátlásai — a puritanizmus szellemének — leküzdéséhez Ady és Baudelaire mellett elsősorban Voltaire-t és Anatole France-t hívja segítségül, az ő műveikből ismeri meg az erkölcs — s így a „nemi erkölcs” — történelmi, koronkénti relativitását. A francia felvilágosodás és a múlt századi orosz és francia realizmus jeleseit olvasva a racionalizmus kritikai szelleme, logikája ivódik belé — a gondolat és a stílus tisztasága, az írásmű szerkezetének világossága prózájának legfőbb erényévé válik majd. A családi és a tágabb környezetében egyaránt észlelt, az őt fojtogató tekintélytisztelet-elv ellen — Voltaire megismerése után — Nietzsche filozófiájának érveit használja fel Grandpierre. Szellemi szabadságharcában — az értelem szabadságharcában — Nietzsche kétségtelenül nagy szerepet játszott, a kételkedés, a tiszteletlenség „ördögét” ő bújtatta belé. Más filozófusokkal együtt az önálló gondolkodásra tanította meg, hiszen Grandpierre-nek éppen erre a szellemi fegyverre volt szüksége ahhoz, hogy a középosztály konvencionális, konzervatív szemléletmódjával felvegye a harcot. Nietzsche felfedezése azonban veszélyes szellemi hódítást is jelentett. A diák a szülők — elsősorban az apja — irányítói érzelmelfojtásával védekezett az általa annyira fájalt szeretethiány miatt. Nietzsche — persze egyelőre csak egy érettségi előtt álló fiatalember szintjén — megismerve lelkesen építgette magában „a felsőbbrendű ember” eszményképét, akit semmiféle érzelmi kötelék nem gátolhat meg többé az „érvényesülés” felé vivő tettekben. A *Szabadságban* olvashatjuk: szisztematikusan hozzálát, hogy a fiúi érzelm után a szerelem és a barátság érzését is kiirtsa az életéből. Az

érzelem elleni harc „eredményei” szerencsére csak átmenetileg bénították meg és szűrítették el az egyéniségét, de e „küzdelem” nyomai megmaradtak egész életében.

Grandpierre-t — bár különben jó tanuló — a gyenge román nyelvtudása miatt 1925-ben megbuktatják az érettségén, amelyet még ez év nyarán tesz le Kecskeméten. Irodalmi érdeklődése már korántsem csupán a nagyon tudatos művelődésben nyilvánult meg az érettségi előtti időszakban: Kolozsváron a korán elhunyt tehetséges prózaíróval, Kováts Józseffel az *Ifjú Erdély* nevű diáklap „Somvirág” című rovatát szerkesztették együtt. Grandpierre persze verseket is publikált a lapba, a költői tevékenységéről elég annyit megjegyezni, hogy saját véleménye szerint is a Kuncz Aladár által szerkesztett kolozsvári *Ellenzékben* 1924-ben megjelent verse volt az egyetlen elfogadható költeménye. Így az érettségi után, részben az anyagi függetlenség egyre jobban felerősödő vágyától is hajtva, újságíróként szeretne elhelyezkedni, de apja a diploma varázserejébe vetett megingathatatlan bizalmával — ugyanúgy, mint később a belgiumi textilipari tanulmányok utáni visszatérésekor —, akaratával keresztelzi útját. Grandpierre végül a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára iratkozik be, de csak egy évig látogatja az előadásokat. Az önállósulás vágya ekkor már nagyon erős benne, ezért dönt úgy, hogy egyetemi tanulmányait megszakítva, gyakorlati pályát választ. 1926 őszén utazik el Épinalba, ebbe a Vogézek alatt fekvő kis francia városkába, ahol egy évig az École de Filature et de Tissage elméleti és gyakorlati fonó- s szövőipari kurzusaival ismerkedik. Ezt a szakmát persze sohasem sajátítja el, bár 1927-ben fél évig a belgiumi Tournai-ban folytatja textilipari tanulmányait, majd rövid ideig Brüsszelben egy harisnyagyárban dolgozik. Az egyéves franciaországi tartózkodás jelentős szerepet játszott egyénisége további alakulásában. Itt ismerkedik meg egy francia tanárnővel, Francette-tel, azzal a nővel, aki az eddig nem ismert emberi harmóniát testesíti meg számára: a valódi intelligencián alapuló belső fegyelmezettség és a szellemileg, érzelmileg egyaránt intenzív, gazdag életvitel tökéletes egységét. Érzelmi gátlásait — amely, a *Tegnapból* tudjuk, az előszóbeli kifejezésmód, a beszéd gátlásos szegényességével is párosult — Francette színes, őszinte egyénisége szabadította fel, ilyen vonatkozásban olyan jelentős szerepet töltött be az életében, mint később a második felesége, Magda. De Franciaországban ismeri meg azt az iskolatípust is, amely nem a diák-tanár ellentét antagonisztikus küzdelmének harci terepe — a két világháború közötti magyar oktatási rendszerről majd szarkasztikus képet rajzol a *Tegnapban*. Épinalban érti meg, hogy az iskolai tananyag természetesen épülhet bele a gyakorlati életbe, vagyis az iskola és az élet között egyáltalán nincs olyan feloldhatatlan ellentmondás, amelyet eddig keserűen tapasztalt Magyarországon.

1928-ban hazatér, Pécssett az Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészkarára iratkozik be, ahol — a doktorátust is letéve — 1933-ban szerzi meg az olasz—francia—filozófia szakos diplomáját. Közben ösztöndíjként kétszer is sikerül Olaszországba kijutnia, először Peruggiába, majd Páviába, ahol majdnem egy évig tartózkodik, de az egyetlen támogatásával — romanisztikai tanulmányai végett — Bukarestbe is elutazik. Pécssett valójában nem érzi jól magát, Kolozsvár pezsgéséhez képest — ahol 1930 és 1931 között másfél évig tartózkodik —, a két világháború közötti Pécs szellemi életét tunyának, álmosnak, kiábrándítónak találja. Irodalomértő, baráti társaság veszi körül — elsősorban Kardos Tibor, Kováts József és Talpassy Tibor —, de ugyanakkor az önmaga — nagyon sokszor már a bohóckodás határát súroló — szerepjátszásait is mérlegre téve, most néz szembe először kritikusan a saját személyiségének hibáival. S ami a leglényegesebb: Pécssett tudatosodik benne, hogy a saját magát is béklyózó kóros beidegződések, a hamis gondolkodásmód tünetei osztályának, a középosztálynak a szellemi, „etikai” örökségéből következnek, s ezzel a veszélyes örökséggel neki mint embernek és írónak könyörtelen tisztánlátással szembe kell néznie.

(Folytatjuk)